

Pojem a význam populace. Přehled hlavních problémů populačních.*)

(Z úvodu k větší práci.)

Slovo »Populace« není zcela souznačné s našim českým slovem »obyvatelstvo«. Obyvatelstvo má i každý jednotlivý dům, při slově »populace« myslíme vždy již na obyvatelstvo větších celků, aspoň obcí neb okresů, častěji však celých zemí, států, celé Evropy, celého světa. A vždy má slovo to již příděch aspoň trochu politický nebo sociální. Nemyslíme jen na obyvatelstvo samo o sobě, nýbrž vždy už v jeho vztahu k dotyčnému území, v jeho poměru ke zdaru a rozvoji území toho. Slovo »obyvatelstvo« nám často, ba zpravidla značí pouhý fakt (soubor osob, spojených jen tím, že všichni bydlí na témže kousku země), — slovo »populace« vyznačuje též fakt pozorovaný jako zjev politický neb vůbec sociální.

*) Z ohromné literatury viz hlavně: Prof. Dra Jos. Grubra Populační otázku (Praha 1923) a dlouhou řadu 98 prací českých i cizích, uvedených tam na str. 182 až 188, dále A. M. Carr-Saundersa The population problem (Oxford 1922) a na 800 liter. prací, citovaných tam na str. 489 až 508, mimo to pak aspoň tato stěžejná: Joh. P. Süßmilch »Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts« atd. (Berlin 1741), L. A. J. Quetelet, Sur l'homme et le développement de ses facultés« etc. (Paris 1835) i jeho nové zpracování »Physique sociale« z r. 1869, E. Levasseur »Population française« (Paris 1891), A. v. Fircks »Bevölkerungslehre u. Bevölkerungspolitik« (Leipzig 1898), Fr. Prinzig »Handbuch der medizinischen Statistik« (Jena 1906), »Statistique international du mouvement de la population« (Paris 1907), a z nejnovějších alespoň: C. Briand »Le dépeuplement de la France« etc. (Paris 1918), P. d'Audiffret »La dépopulation. Sa cause, son remède« (Paris 1920), Franco Savorgnan »Demografia di guerra e altri saggi« (Bologna 1921), v tom zejména stati »Vedute antiche e indagini recenti intorno al problema della popolazione« a »L'influenza della guerra sul movimento naturale della popolazione«, E. Durand »Des mesures prises par le législateur français pour encourager la natalité« (Paris 1923), a Dr. Johannes Müller »Der Geburtenrückgang« (Jena 1924).

Proto také mluvíme vždy jen o problémech populačních, nikoliv o problémech obyvatelstva. **Problémy**, to jsou záhady, otázky, které dlužno řešit, jichž řešení není samozřejmé, každému na první pohled jasné. A populační problémy, — to jsou tedy takové záhady týkající se **populace**, tedy obyvatelstva větších územních celků v jeho sociálních a zvláště politických vztazích k území tomu. Mohou se týkat celků velmi různých: mohou to být populační problémy jednotlivých měst, okresů, žup, departementů atd. i jednotlivých států, mohou však být formulovány také povšechně populační problémy měst vůbec, nebo celých jistých skupin, okresů, či jiných územních celků (zemědělských, průmyslových, — českých, německých, smíšených, — horských, hanáckých, valašských a p.), rovněž jako mohou proti nim býti stavěny populační problémy povšechně státní, celoevropské, světové. Záleží na tom, s hlediska jakých zájmů chceme poměry populační pozorovati, a po případě, s hlediska jakých zájmů chceme na ně politicky působiti.

Dříve však, než se počneme blíže obíratí různými těmi problémy, záhodno si uvědomiti, jaký **význam** má **populace** pro své území, po všech hlavních stránkách, jež tu přicházejí v úvahu.

Poměr obyvatelstva k území, na němž je odkázáno pospolu žít, na němž se rodí, vyrůstá, pracuje, raduje se, trpí, umírá, je přirozeně velmi důležitý a mnohotvárný. Jak na něm žije, zda se víc raduje nebo více trpí, jak brzo umírá atd., to vše v nemalé míře závisí na tom, kolik toho obyvatelstva tam je, zdali a jak rychle ho přibývá, jak je složeno podle věku, pohlaví, národnosti atd. Mají tedy poměry populační důležitý význam pro blaho společnosti lidské a jednotlivých jejích částí po všech stránkách, jež mají vliv na to blaho; jsou to hlavně stránka hospodářská, starající se zejména o opatření dostatečných hmotných prostředků k uhájení všech potřeb lidských, pak stránka nazývaná obyčejně sociální (v užším slova smyslu), hledící k účelnému, stejnoměrnému, spravedlivému rozdělení všech těch prostředků, a stránka kulturní, pečující o zachování a rozvoj všech oněch nehmotných statků a vlastností lidstva, jež shrnujeme v široký pojem »kultura«. Kulturu pěstuje lidstvo — ne sic výhradně, ale skoro výhradně — v oněch zvláštních společenských útvarech, na něž se nyní dělí především právě podle kultury a její hlavní nosi-

telky, řeči, totiž v jednotlivých národ ech či národnostech. Splývá tedy stránka kulturní v podstatě se stránkou národní nebo snad lépe řečeno národnostní. Ježto pak jednotliví národové mohou zachovati a náležitě rozvinouti svoji osobitou kulturu jen, mají-li k tomu s dostatek volnosti a moci, splývá ve stránce národnostní dvojí moment: kulturní a mocenský, nebo lépe: mocenský a kulturní, protože mocenský je zpravidla primérní, podmínkou zdaru druhého.

Budeme tu tedy význam populace posuzovati po stránce jednak hospodářské, jednak sociální, jednak národnostní, přihlížejíce při této jak ke stránce mocenské, tak i kulturní. —

Jaký význam má populace **pro národní hospodářství** pozorovaného území? Dvojí: aktivní a pasivní. Po stránce výrobní i spotřební.

Pro výrobu a výrobní způsobilost jistého území nemůže přirozeně býti lhostejno, jaká je jeho populace. Záleží tu netoliko na množství jeho obyvatelů, ale hlavně na jejich poměru k území tomu, početním i jiném, určeném hlavně jakostí území toho i jeho obyvatelstva i právním řádem v něm, tedy právě na poměrech populačních, ne prostě na poměrech obyvatelstva. V kraji hustě obydleném je plno rukou ochotných k hospodářské práci. Hustá populace nutí k práci intensivní, ale také ji usnadňuje; nabádá hledati nové obory, kde by bylo možno se nejlíp hospodářsky uplaniti, nutí k oekonomisaci (zhospodárnění) výroby, k technickým pokrokům, k vynalézavosti a podnikavosti; může tedy být hustá a houstnoucí, třebas i rychle přibývající populace výrobě velmi na prospěch. Nad to pak rostoucí populace se svým rostoucím množstvím rozmanitých potřeb je zároveň rostoucím odbytištěm pro domácí výrobu, tedy také tím k ní nabádá a ji usnadňuje, také tím jí pomáhá k rozvoji a zdaru. Ovšem musí být také zmíněné poměry populační příznivy: území musí skýtati přirozené podmínky k hospodářskému tomu rozvoji, úměrnému se vzrůstem populace (dosti plodné půdy, surovin, látek pomocných, zdrojů energie atd.), obyvatelstvo musí být dosti nadané a podnikavé, právní řád přízniv rozvoji výroby atd.

Po výrobní stránce záleží také nemálo na složení populace. Čím je v ní víc mužů a čím více lidí ve věku produktivním, k hospodářské činnosti nejpůsobivějším, tím líp pro národní výro-

bu; pokud pak jde o věkové třídy neproduktivní, bude pro výrobnost národního hospodářství jako celku zajisté výhodnější, převládají-li v nich třídy mladé, jen dosud neproduktivní, než jsou-li to hlavně třídy staré, již neproduktivní. A také různost v složení populace podle různých jiných hledisk má přiměřeně značný vliv na výrobnost kraje: Docela jiná bude výrobnost kraje osazeného Japonci než Čiňany, Armény než Turky, houževnatými Němci než oblomovskými Rusy atd., docela jiná tam, kde je v obyvatelstvu nadprůměr ženatých než kde mimořádně mnoho osob sňatku schopných zůstává svobodnými, jiná tam, kde obyvatelstvo má převážně sklon k zemědělství než tam, kde miluje obchod atd.

Docela jiný jest ovšem vliv populace na pasivní stránku národního hospodářství. Také pro spotřebu statků v zemi není arci lhostejno, jak hustě jest obydlena; zde však může být řídká populace nebo málo se množící za jistých poměrů značnou výhodou, a populace příliš hojná, rychle rostoucí značným nebezpečím: Neroste-li aspoň stejně rychle také zásoba statků spotřebních, nemůže se jich pak arci dostat všem jednotlivcům tolik, co dříve. Také tu ovšem záleží hlavně na poměru obyvatelstva k území jim osazenému a to po stránce jak kvantitativní tak i kvalitativní, tedy nejen na početném poměru obyvatelstva k půdě čili na hustotě obyvatelstva samé (kolik průměrem lidí připadá na 1 km² území), ale i na poměru mezi vlastnostmi jeho i té půdy, na kterou je odkázáno. Je-li to půda velmi úrodná neb aspoň velmi schopná k intenzivnímu vzdělávání, nebo má-li hojnost minerálních pokladů a zdrojů energie (uhlí, vodních sil a pod.) a má-li obyvatelstvo dost vlastností ke vhodnému využití obou, pak ani hojná a rychle rostoucí populace nemusí znamenati snížení, nýbrž třeba i naopak zvýšení dávky, jež z hospodářských výsledků národní produkce připadá na spotřebu jednotlivcovu. Ovšem také zde záleží též na řádu, podle kterého se obyvatelstvo kde dělí o výsledky té národní práce, a ovšem také je přirozeno, že tam, kde se o výsledky na stejně velkém území musí podělit dvakrát tolik obyvatelů než jinde, může být podíl všech průměrem stejný pouze tehdy, je-li z území toho možno dobýt také dvakrát tolik statků.

Jaký vliv na řešení hlavních populačních problémů má tato zásadní různost významu populace pro aktivní neb pasivní stránku národního hospodářství, uvidíme později.

Všimněme si dále významu populace po jiných stránkách.

Stránka zvaná obyčejně **sociální** splývá tu (tak zpravidla i jinde) téměř úplně se stránkou národohospodářskou. Jdeť při ní o to, aby i třídám hospodářsky slabším, — dělníkům, drobným zemědělcům, živnostníkům, úředníkům a pod. —, jakož i těm, kdo z jakýchkoliv jiných příčin nejsou sami s to, aby si bez cizí pomoci sjednali nutné podmínky lidského štěstí, dostalo se z celku národní výroby podílu takového, jenž by i jim takové normální lidské štěstí zabezpečil. Podmínkou je tu jak dostatečná pro to vydatnost té národní výroby, tak zejména i vhodné a spravedlivé její rozdělení, ale též i obvyklá míra požadavků, jichž ukojení se kde považuje za podmínku toho normálního štěstí. Záleží tu tedy opět — tak jako při spotřební stránce národohospodářské, s tím těsně související — nejen na hojnosti obyvatelstva, ale i na vlastnostech jeho i jeho sídlišť, i na hospodářském a právním řádu tam panujícím a opět hlavně na vlastnostech obyvatelstva závislém. Každým způsobem je zřejmo, že také po stránce sociální má velkou důležitost jak hojnost populace, tak i její jakost. Hledíme-li pak na ni se stanoviska bojovných organizací sociálních, shledáváme rovněž její veliký význam: jen v hojné populaci nalézají snahy jejich vděčnou půdu a náležitý ohlas, třeba že cílem jejich je tu zpravidla omezení jejího vzrůstu.

A jaký je význam populace po stránce **národní** nebo, chcete-li, po stránce **národnostní**? Tedy: jaký význam má populace území jimi osazeného pro ony celky sociální, které se skládají z příslušníků téže národnosti, t. j. osob spjatých vědomím společného původu račového nebo vědomím své příslušnosti k těmž račově kulturnímu celku, mluvícímu zpravidla týmž jazykem, majícímu společnou literaturu, podobné národní zvyky a jiné znaky jednotné kultury?

Národnostní význam populace možno oceňovati různě podle toho, s jakého hlediska posuzujeme štěstí národa, čeho si pro ně žádáme a na co při něm klademe hlavní důraz. Ke štěstí národa jako celku patří jistě především jeho **samostatnost**, pak jeho hospodářský **blahobyt** a v neposlední řadě jeho schopnost vlastní kultury. Pro to vše má arci také populace důležitost velikou, ne-li rozhodující.

K získání a udržení národní **samostatnosti** je nad jiné potřebí jisté moci, kterou skýtá přiměřeně hustá populace. Bohužel

lidstvo dosud nedospělo k tomu ideálnímu stavu, aby o právech a povinnostech jak jednotlivců, tak i celých národů rozhodovaly vždy jen normy ethické a právní; zejména právě ve vztazích mezinárodních, rozhodných pro získání a udržení národní samostatnosti, je dosud bohužel často nad právo důležitější moc, a vždy dosud ne-li nezbytnou, aspoň velmi vítanou jeho oporou. Pro moc každého národa má však jeho počet i složení obyvatelstva v jeho území, tedy právě jeho populace, význam často rozhodující a vždy veliký. Jsou sice někteří šťastní národové (Dánové, Norové, Holanďané, Portugalci a j.), kteří i při malém svém počtu si dávno dobyli a po staletí udrželi svou samostatnost. Ale i oni často podlehli aspoň na čas moci národů větších a mocnějších, a že nepodlehli trvale, za to děkují zpravidla jen šťastné své poloze na rozhraní dvou nebo tří národů velikých, žárlivě navzájem se střezících, aby se konkurent příliš nevzmohl podrobením si a přičleněním k sobě takových malých národů sousedních. Pro každý národ však, malý i veliký, je velmi důležitou oporou ve stycích mezinárodních, rozhodujících o jeho samostatnosti, má-li populaci přiměřenou svému území, přiměřeně rostoucí, ne ubývající, a to populaci ve složení příznivém jeho moci, zejména i moci branné, tedy s hojnými třídami mužů schopných dáti při obraně vlasti na váhu sílu svých svalů i své vůle a inteligence; a rozumí se, že také národnostní složení populace padá tu velice na váhu. Pro samostatnost národa mají tedy jeho poměry populační význam ohromný.

Ale ke štěstí národa — a ostatně i pro udržení jeho samostatnosti — je dále nezbytně třeba, aby národ měl jako celek i ve všech svých vrstvách s d o s t a t e k s t a t k ů, potřebných ku krytí všech jeho potřeb, čili, aby jeho hospodářská produktivnost byla co největší a rozdělení získaných statků mezi všechny jeho příslušníky co nejlepší, nejspravedlivější. Tu tedy splývá stránka národní se stránkou národohospodářskou a sociální, a vše, co jsme řekli o významu populace po těchto stránkách, platí také zde, jenom že se to posuzuje s hlediska ne všelidského nebo event. při státech národnostně složených ne s hlediska celostátního, nýbrž pouze z užšího stanoviska určité jednotlivé národnosti.

Ke štěstí a zdaru národa je však dále zapotřebí nutně též, aby národ měl jednak možnost, jednak schopnost rozvinouti co možná nejvíce svou osobitou, národní kulturu: vytvořiti svou národní literaturu, pěstovati se zdarem různé obory věd i umění,

vytvořiti v nich díla osobitá, nesoucí jeho národní ráz nebo přispívající něčím novým k obohacení kultury všelidské, pečovatí o co největší rozšíření vzdělání všech svých příslušníků, a to vzdělání opravdového, vzdělání ducha i srdce, co možná hlubokého a širokého, po stránce rozumové i ethické.

Je jistě přirozeno, že možnost toho všeho je zpravidla odvislá od národní samostatnosti i národního blahobytu; význam populace pro to obojí, jak jsme si jej právě vyznačili, je tedy už sám o sobě zároveň významem jejím také pro národní kulturu. Ale vedle toho nepřímého má pro ni přirozeně také veliký význam přímý: čím hojnější je populace toho kterého národa, tím víc může se v ní (*ceteris paribus*) najíti mužů geniálních i talentů, organisátorů atd., kteří jsou schopni vztýčit doma hrdě prapor kultury národní a hrdě i se zdarem jej nésti do světa; tím dokonaleji je možna dělba práce, která také na poli kulturním zdárné výsledky ohromně usnadňuje a znásobuje; tím širší odbytiště má domácí literatura vědecká i umělecká, tím mocnější je tu tedy podnět k vlastnímu tvoření literárnímu, tím širší prospěch z něho, ale také tím větší možnost učinit co nejširším kruhům národa prostřednictvím překladů v jeho vlastním jazyku přístupny také všechny důležitější plody kultury cizí. Už tedy sám počet obyvatelstva a jeho vzrůst neb ubývání má i na kulturu národa vliv veliký. Přirozeně stoupá nebo klesá vliv ten tím více podle jakosti obyvatelstva a jeho vztahů k území i k sobě navzájem, — zkrátka: podle poměrů populačních.

A tak vidíme, že poměry populační mají ohromný význam po všech hlavních stránkách pospolitého života lidského. Jak po stránce zvané obyčejně hmotnou, tedy s hlediska čistě národohospodářského, sociálního a mocenského, tak po stránce duševní a ethické, s hlediska národního a kulturního. Zdar a vývoj národa, státu, lidstva po všech těch stránkách závisí z valné části na početnosti, jakosti a různých vztazích populace. Rozumí se, že se při tom — tak jako v životě pospolitém vůbec — přechozí různá ta hlediska křížují. Také v populačních poměrech se velmi často stává, že to, co s jednoho hlediska je velmi žádoucí, je s hlediska jiného nebezpečno, ne-li zhoubno. Na př.: z důvodů mocenských, národních i jiných je si často velice přátí, aby domácí populace vzrůstala co nejrychleji, hospodářské a sociální blaho národa může však tam, kde scházejí

podmínky k stejně rychlému rozvoji hospodářskému, být rychlým vzrůstem populace povážlivě ohroženo.

Z velikého a mnohostranného významu populace podává se sama i důležitost problémů populačních; ze vzájemného křížování se hledisek zde rozhodných a z časté jich protichůdnosti vyplývá pak obtížnost jejich řešení.

Podejme si nejprve krátký **přehled** nejdůležitějších problémů populačních.

1. Je to především otázka **přelidnění**. Hrozí naší zeměkouli v dohledné době všeobecné přelidnění? To jest: jest odůvodněna obava, že by se v dohledné, třeba dosud velmi vzdálené době lidstvo rozmnožilo tak, že by všechny sebe duchaplněji rozhojněné prostředky výživné, jež se na té naší planetě vůbec dají získati, nestačily k jeho obživě? A existuje již neb aspoň v brzkou hrozí jednotlivým částem naší zeměkoule přelidnění místního rázu, t. zv. přelidnění částečné? A to nejen částečné přelidnění absolutní, t. j. absolutní nemožnost, aby z dotyčného území sama byly získány všechny ony potraviny, jichž je potřebí k fyziologické obživě jeho populace, ale i přelidnění relativní, t. j. tolik obyvatel na dotčeném území, že ani potraviny odjinud získatelné za přiměřenou část všelikého důchodu všech těch obyvatel nestačí trvale zabezpečiti normální výživu pro všechny? Kdy nastává takovéto relativní přelidnění? Jaké jsou jeho příčiny, jaké jeho následky? Jaký je vůbec poměr mezi vzrůstem populace a vzrůstem prostředků obživných? To jsou problémy, o nichž vyvolal velkou diskusi a velkou světovou literaturu anglický kazatel Tomáš Robert Malthus svým spisem »Essay on the principle of population« etc., vyšlým prvně r. 1798. Proto bývají problémy ty označovány jako *malthusianismus* a *antimalthusianismus*, po případě (v jistém jednostranném zmodernisování) jako *novomalthusianismus*. Tento patří už do oboru druhého hlavního problému populačního, s prvním do značné míry souvisejícího, ale v podstatě právě opačného, totiž:

2. problému **ubývající porodnosti** lidské. Ubývá jí všude, či jen v některých státech a územích, jen u jistých ras lidských, nebo jen u jistých vrstev společenských? Ubývá jí speciálně též u nás? Jaké jsou toho příčiny? Račové, hospodářské,

sociální, kulturní? A jaké účinky? Hrozí z toho t. zv. depopulace?

3. Se základním problémem přelidnění souvisí také další problémy populační: **vystěhovalectví a přistěhovalectví**. Je vystěhovalectví pro jisté kraje a zejména pro naše kraje nutno neb aspoň zdrávo či nezávadno? Do jaké míry a kdy je nutno, po případě zdrávo či nezávadno? Kdy a kde a pokud jest vítati přistěhovalectví?

4. S tím souvisí i čtvrtý problém: **kolonisace** (vnější). Je-li vystěhovalectví nutno neb aspoň nedá-li se mu zabrániti, je přirozeně pro stát i národ neuvýhodnější, diriguje-li se do vlastních kolonií. Kde a jaké mají být takové kolonie? Jest možno upravití jejich poměr k mateřské zemi tak, aby se jí neodcizily? To jsou problémy, zaujímající vážně mnohé národy, a také pro naši budoucnost nikoli bezvýznamné.

5. Podobný názvem, ale zcela jiný povahou je problém **kolonisace vnitřní**. Souvisí jednak s přelidněním zcela místním, jen na jisté kraje uvnitř téhož státu, hlavně pak na města se omezujícím, jednak se zjevem opačným, jenž sám o sobě je také důležitým problémem populačním, totiž:

6. s **vylidňováním venkova** čili t. zv. »útěkem z venkova«, a jeho korrelátem, přeplněním a překotným vzrůstem měst. Do jaké míry je obojí přirozeným důsledkem vývoje od zemědělství k industrialisaci kraje? Jaké jsou jiné toho příčiny a jaké důsledky, zejména populační?

7. Jeden z důsledků přeplňování měst jest sám o sobě také důležitým problémem populačním: **Městské krise bytové**. Proč nepřibývá bytů souměrně s přibýváním městského obyvatelstva? Jaké jsou příčiny a jaké populační a jiné důsledky přeplněných nevhodných bytů?

To je tak asi přehled hlavních problémů prostě populačních. Jsou arci ještě jiné problémy, jež rovněž jsou nebo aspoň mohou býti posuzovány též s hlediska populačního; na př. problém sňatečnosti, prostituce atd. Ale nutno se tu omeziti jen na věci nejdůležitější a takřka čistě populační. Stačí nám tedy těchto sedm problémů úplně. —

Od těchto problémů prostě populačních dlužno lišiti **politiku populační**. Problémy populační samy o sobě jsou vědecké otázky, na něž chceme prostě vědecké odpovědi, schopné rozšířiti a

ujasnití naše vědomosti, zatím beze zření na praktické toho důsledky. Při řešení takových problémů stačí nám co možná jasná odpověď na otázky: co je tu pravdou neb aspoň pravdě nejpodobnější, jaké to jest, proč to je a proč je to takové, jak se to vyvíjelo a vyvíjí a pod. Naproti tomu politice nestačí takové abstraktní poznání; ta jeví se vždy jako snaha upravití jisté poměry podle něčích zájmů, a to tak, že se to dotýká zájmů veřejných, širších než osobní a rodinné zájmy dotyčného subjektu.*) Politikou populační je tedy soubor snah kohokoli — ať jednotlivců, ať různých sdružení lidských: spolků, politických stran, zájmových organizací, národa, obcí, žup, státu a p., — upravití jakékoliv poměry populační podle jakýchkoli zájmů, ať osobních, stranických, národních, obecních, státních nebo všelidských, egoistických či altruistických, jen když se snahy ty nějak dotýkají také zájmů veřejných.

Politika populační zmocňuje se tedy výsledků badání o problémech populačních, ale snaží se na nich stavěti dál: hledá cesty, jak působiti v jistých zájmech, ne výhradně soukromých, na další vývoj poměrů těch. Tím vznikají arci nové záležitosti, ne už čistě populační, ale populačně-politické. K jejich účelnému řešení vymýšlí pak politika různé prostředky populačně-politické.

Hlavní **populačně-politické problémy** budou se přirozeně připínat ke zmíněným hlavním problémům populačním; budou zníti asi:

ad 1. Jakými prostředky dlužno napraviti nastalé již relativní přeľidnění? A jak možno mu předejiti, odvrátiti předem velmi nebezpečné jeho následky? Podobně

ad 2. Jak čeliti rostoucímu úbytku porodů a jeho následkům, zejména depopulaci? A co dlužno činiti, aby se předešlo úbytku tomu tam, kde dosud nenabyl rozměru nebezpečných?

ad 3. Jak zabrániti vystěhovalectví nebo přistěhovalectví, je-li pro pozorované území nežádoucí, nebo jakými prostředky je možno aspoň obmeziti? Po případě, jak podporovati žádoucí přistěhovalectví?

ad 4. Kde a jak možno najíti a získati vhodné kolonie pro pozorovaný stát? Jak dlužno je zaříditi, jak spravovati? Jak upravití jejich poměr k mateřské zemi?

*) Srov. k tomu můj článek »Pojmy politika, národní hospodářství a národohospodářská politika« v II. ročníku této Ročenky, str. 95—132.

ad 5. Jak získati potřebnou půdu pro vnitřní kolonizaci? Jak ji prováděti, jak financovati?

ad 6. Jakých prostředků dlužno užiti, aby se předešlo vyliďňování venkova, po případě, aby se zastavilo, zvolnilo, učinilo neškodným?

ad 7. Jak čeliti městským krisím bytovým? Čím možno povzbuditi žádoucí stavební ruch? Jak povznésti drahé bydlení ve městech?

Přirozeně je možno i výhodno probírat tyto populačně-politické problémy vždy zároveň s příslušnými oněmi základními problémy prostě populačními, se kterými těsně souvisí.
